

”תוף-הפח” וכלי הרוח / נתן אלתרמן

1

התוכחה שניתכה על ועד אגודת הסופרים העברים, בעתונות ומצד חוגי אנשי-הרוח, בשל ההחלטה להימנע מקבלת-פנים רשמית לגינתר גראס, היתה רבה וחריפה. עיקר נימוקיה של תוכחה זו: יש לדון אדם לפי טיבו ולא לפי מוצאו הלאומי ומי שאינו מקיים את הכלל הזה נתפס לגזענות. כלל גדול זה אין לערער עליו, אך ספק אם הוא שייך לענין. ספק אם תופסים אנו כראוי את משמעות השתלטותו של עיקרון זה, בשנים האחרונות, על כל מערכת יחסינו עם גרמניה ועם הגרמנים. ספק אם אנו תופסים כראוי כי מושגים כוללים כמו אומה גרמנית ומדינה גרמנית וקורות העבר הקרוב, עם כל המשתמע ומתחייב מהם, עדיין קיימים לגבינו כענינים של ממש, רק במידה שהם עוד משתלבים בפולמוסים המדיניים בשאלה הגרמנית, שגם הם כבר הפכו לפולמוסים פוליטיים רגילים. לגבי שאר תחומיה של בעיה זו, אם הם תחומי החומר ואם הם תחומי הרוח, אין אומה גרמנית ואין ממלכה גרמנית, אלא יש רק גרמנים אשר איש ואיש מהם ”יישפט לפי מעשיו”.

בדרך זו, על-ידי שאנו נוטלים עיקרון, שהוא נכון לעצמו, ועושים אותו דן יחידי בשאלה שאין הוא צריך ואין הוא מיועד למצותה, אנו מוציאים, למעשה, את שאלת היחסים בינינו ובין גרמניה והגרמנים מכל התחומים שבהם היא קיימת, וצריכה להתקיים, ומשאירים אותה, למעשה, רק לגבי שאלת היחס שבין היהודים ובין האשמים בפועל בהשמדה. כאן, במקום שבו אין היא צריכה להיות בגדר שאלה כלל, אנו מודים בקיומה, ואילו בכל שאר ענינים אנו מפוררים אותה לאבק פורח של אלפי רבואות פרטים אישיים, כמספר הגרמנים שבעולם, על טיבו של כל אחד מהם לחוד, והיא חדלה, למעשה, מלהתקיים.

2

מעלותיו וזכויותיו של גינתר גראס, כסופר-אמן וכלוחם נגד ספיחיה או ניצניה החדשים של התקופה הנאצית בגרמניה עוררו סביבו, בעת ביקורו בישראל, שפע התענינות והוקרה. עם זאת מותר לשאול, אם יש בין צורות-ההוקרה השונות גם כאלו שאינן יאות לאענין זה ואינן גזירה מן השמים. מותר לשאול אם הימנעותם של סופרי ישראל מקבלת פנים רשמית – ובהכרח סמלית, ועם כל המשתמע מכך, – הוא באמת ענין כה משונה עד שהמאמר הראשי בעתון כ”דבר”, למשל, ממש נזדעזע מכך והוא קובל בזעף ובאירוניה על שסופר-לוחם אנטינאצי כגראס לא נמצא ”ראוי לברכתה הרשמית של אגודת הסופרים”. ובכן, על אף דברי ההזדעזעות הרבים בעתונות, כדאי לומר שאין זו שאלה של מעלות ראויות או לא ראויות. השאלה, במקרה זה, היא אם באמת מן הראוי הוא שבעת ביקורו של סופר גרמני אנטינאצי בישראל יתכנסו סופרינו על-מנת לקבל פניו בתודה ולברכו על אנטינאציות זו. השאלה היא אם התכנסות כזאת של ועד סופרי ישראל, בשם

כלל הסופרים כולו, עם גינתר גראס, יכולה באמת להיחשב רק כמפגש של אחים-להשקפה-אנטינאצית, או שיש כאן עוד כמה תבלים שעליהם, למעשה, נטוש הוויכוח.

3

בכלל דומני, שהבעות ההוקרה של ציבור יהודי לגבי תכונות ודעות אנטינאציות של סופר או איש-ציבור אורח, ואפילו היא אנטינאציות מובהקת ופעילה כמו זו של גראס, צריכות להימצא מחוץ לטרמינולוגיה השגורה ולהתרגשות-השבחים המקובלת שבה אנו מקדמים פני אחים לדעה בתחומים אחרים. אנטינאציות זו של גראס – גם לענין החיוב והשלילה שבאותו ויעוד-סופרים רשמי – היתה צריכה להיתפס לנו פחות בבחינת הסרתו של מכשול אחרון ויותר בבחינת תנאי ראשון, פחות בבחינת נימוק חותך הפותר את כל השאלות ויותר בבחינת הנחת-יסוד שממנה השאלות מתחילות. יש מידה לא-מבוטלת של צרימה בביטויים עודפים של הוקרה יהודית ושבח יהודי, וממילא תודה יהודית, כלפי אורח גרמני על שהוא שולל משטר שעיקר סימניו היה המיבצע הממלכתי הגדול בעולם לשריפת העם היהודי.

אדנאואר, כידוע, התקצף בעת ביקורו כאן, לשמע פסוק שהביע את הסברה שגרמניה עוד צריכה לפלס לה דרך אל משפחת העמים. פסוק זה נמחק אחר-כך, לפי דרישתו, ואנו "לקחנו את דברינו בחזרה". ואף-על-פי-כן, אותו פסוק הוא אמת לאמיתה, שכן הממלכה הגרמנית שהקימה בלב אירופה מיתקנים וכבשנים לשריפת עם שלם, ואירגנה מנגנון-השמדה אדיר שהכיל את כל הדרוש, מפקידים ועד כלבי-דם, מפלוגות-המתה בסיטונות ועד מפשיטי עורות-אדם ועד מומחים לעיבוד מוצרי-לוואי, אשר עצמותיו ושיניו ועורו של העם המומת שימשו להם חומר-גלם לתצרוכת אזרחית או צבאית, ממלכה זו צריכה להיחשב כיום כמי שיצא לא-מכבר מתוך תקופה של קאניבאליזם ליגאלי כפשוטו, ואותו פסוק שעורר חימה לא בא אלא לרמוז על כך רמז רחוק ביותר. אין אני נמנה עם מי שטוען שגרמניה כיום אינה אחרת משהיתה. זו טענה שבעליה משמיעים אותה בלי להסיק ממנה כלום, פרט לפסילת מגעים מדיניים, אף-על-פי שמגעים אלה הם אולי היחידים המותרים לה למדינת ישראל עם כל גרמניה שהיא. גרמניה כיום היא ודאי אחרת משהיתה. לולא כן לא היה מי שיתווכח על כך כיום בכנסת ובעתונות. גרמניה של היום היא אחרת לא משום שהתחוללה בה תמורה סמויה, שאפשר להתווכח על ממשות שבה. גרמניה היא אחרת משום שהעולם הדביר אותה תחתיו במחיר עמל אין קץ ובמחיר דמם של צבאות בשדות-הקטל. גרמניה של היום היא אחרת, ולו גם על-כרחיה. המשטר אחר, החוקים אחרים, המשפט אחר. על-כל-פנים מצדנו-אנו צריכים דברים אלה להיות טעם מספיק, ואילו מה ששייך לתמורות יסודיות יותר – מה שקוראים חינוך-מחדש – דבר זה עלינו באמת להניח לגרמנים עצמם ומכל-מקום לא מורים עברים מישראל צריכים להתעסק בכך. כן, גרמניה שבה מציגים את הוכהוט ובה כותב ופועל גינתר גראס אינה גרמניה של גבלס. אלא שהשאלה היא אם קלסטר-פניה של גרמניה זו של אתמול יכול שלא להיות נשקף אל מול חושינו ובינתנו מבעד לדמותה שבהווה. השאלה היא אם עריה ונופיה של גרמניה זו של היום, היא והמוניה ומוצרי-יצוא שלה וסרטי-אמנות שלה ותערוכות שלה ובמות-משחק שלה, יכולים להיראות כיום לאיש יהודי ולציבור יהודי ככל ארץ אחרת, לאחר שראינו את כל אלה עולים מן הרחצה הנוראה שעיקרה דמי יהודים. שעה שאנו כופרים בכך בשם אחוות האדם ובשם האמונה המשותפת בטוב ובשם עקרון הצדק של הערכת איש ואיש לפי מעשיו, הרינו משווים למושגי האחוה והאמונה והצדק משמעות קלה מדי ונוחה מדי.

אמת נכון, "יש להשמר מהכללות". לא לשוור מתריעים כל כך שוחרי תרבות שבינינו. הערים אינן אשמות, הנופים אינם אשמים, ואך מידת איוולת ומידת בארבאריות היא להירתע מפני לשון ומפני שירי-עם וחפצי-נוי שאינם שייכים לענין ולהאשים מהויות-כוללות שלא חטאו. ואף-על-פי-כן, בן-תרבות אינו רק מי שמוצא משמעות בהכללות כמו "האסכולה הרומאנטית הגרמנית". אלא בן-תרבות הוא גם מי שהכללות כמו "מכונת-ההשמדה הגרמנית" קובעות לגביו כיום את טעמו של המושג גרמניה. תרבות פירושה לא רק זיקה נפשית אל משמעותם של שמות כמו פירנצה או ראוואנה, עם כל הכרוך בכך, אלא תרבות פירושה גם רתיעה מפני עצם צלילם של שמות כמו נירנברג או מינכן, לפחות עד כדי שלא לשלוח שמה, או למקומות אחרים בגרמניה, בשם קשרי-תרבות דווקא, קבוצות מחוללים ומחוללות מישראל, כדי "להראות להם – כפי שהסביר, בעתון, אחד המדריכים של קבוצות אלו – איך אנו נראים באמת, לא כמו היהודי המסורתי שהם מכירים"... מה לענות על הסבר כזה? רק נקווה שלמראה אותו מופע של יהודים ישראלים צעירים המרקדים לפניהם, לא יראו אותנו הגרמנים, בכל-זאת, כפי שאנו נראים באמת.

עד כמה עשויה התנגדות נאורה ל"הכללות" להגיע לפעמים לידי גרוטסקה קיצונית, אפשר להיווכח מדבריו של אחד מאנשי רוח שלנו אשר נחלץ בשעתו ללמד סניגוריה על הצגת "עמד" בגרמניה, על-ידי במאי ישראלי. "אני שולל שלילה עקרונית חריפה – כך כתב אותו סניגור – כל נסיון להטיל אשמה או עונשים על עם שלם". בכך התכוון, כמסתבר, לא לעם היהודי, שכדאי היה למנוע ממנו ענשה של התבזות זו, אלא דווקא לעם הגרמני, שאילו נמנענו מלהציג לפניו אותה קומדיה של שלום-עליכם בבימוי ישראלי היינו נמצאים דוגלים בשיטת עונשים קיבוציים על אומה שלמה.

גינתר גראס בעת ביקורו כאן, דיבר על תהליכים של "הסתגלות לפשע" וגם על חלקנו אנו בכך, והנני אומר בלב שלם כי גם אילו היתה תוכחתו ממשית יותר וקשה יותר היה ראוי שנקבלנה. שכן הנושא אינו מניח מקום להעדפת חובות-נימוס בין אורח למארחים. אלא שתוכחתו של גראס, שהצטמצמה בתחום המדיני דווקא, פתחה אפילו בתחום זה, ולא כל שכן לגבי כל שאר שטחים, שערים רחבים של "הסתגלות". ההפרדה בין מוסר ומדיניות – כך אמר – אינה נראית לו. "היו לכם אינטרסים חשובים, ובוודאי צודקים, אך קשה להשלים עם כך שבשל אינטרסים אלה סייעתם סיוע פעיל להענקת ריהאביליטאציה ל"גלובקה ודומיו".

ובכן, גם עכשיו, כמו לאחר פגישת בן-גוריון ואדנאואר בוואלדורף-אסטוריה, הנני סבור כי חובה היתה על בן-גוריון להימנע מלשוות לפגישתו עם הקאנצלר הגרמני אותה משמעות סמלית שהוא שיווה לה; היה עליו להימנע מכך לאו דווקא מפני הטעם ששמענו מפי גראס, כלומר מפני שאדנאואר נתן חסות לגלובקה. היה עליו להימנע מכך גם אילו היה הקאנצלר הגרמני אדם שגראס אינו מוצא בו פסול. אך כנגד זה, מה ששייך ל"אינטרסים" ולקשרים עצמם, אם סבור גראס כי קשה היה לנו, דרך משל, להשלים עם כך שבקבלנו נשק חיוני מגרמניה סייענו בעקיפין לטיהורו של גלובקה בגרמניה, עליו לדעת כי הקשרים עם גרמניה, אם יש להם צידוק מוסרי בעינינו, הרי הוא רק צד "האינטרס" שבהם לענין חיזוקה וקיומה של המדינה שהוקמה כאן לפני כעשרים שנה ומצד זה – "האינטרס" הוא-הוא המוסר. עליו לדעת כי את הדברים שקיבלנו מידי אדנאואר, על אף היותו נתן חסות לגלובקה, היינו מקבלים בלי יסורי-מצפון נוספים אף מידי

גלובקה עצמו. לעומת זאת, דווקא קשרים אחרים, שגראס המליץ עליהם בשיחותיו כאן, קשרים שיש בהם מוסר ולא אינטרסים, מרתיעים אותנו. משום כך, שעה שהוא מדבר על החובה לשלוח סטודנטים מישראל ללמוד באוניברסיטאות של גרמניה, יש לתהות ולשאול אם אמנם עלינו לפסול רק מגעים שיש בהם כדי להשכיח את עברם של גלובקה ודומיו, ואם אמנם אין לנו צריכים להירתע כלל מפני מגעים שיש בהם כדי להשכיח את עברנו ואת חובותינו כלפיו. ספק הוא אם מי שאומר, כמו גראס, שחובה לשמור את פרק ההיסטוריה של העבר הקרוב הזה כ"פרק חי", צריך להניח כי מראה סטודנטים יהודים מישראל, השומעים תורה מקתדראות גרמניות, עשוי לסייע בכך.

6

ועוד זאת: אותו פרק היסטוריה עוד אין לדבר עליו כעל "פרק היסטוריה אירופית, גרמנית ויהודית", בו החיבור, כדרך ניסוחו של גראס. כדי לשמור את הפרק הזה חי, עוד אין ברירה אלא לשמרו בנפרד ולא לעשותו חומר לעיון משותף ולחובות משותפות של יהודים וגרמנים. מן הצד היהודי, על-כל-פנים, יש לגבי פרק זה התחייבויות קודמות. החלק היהודי והחלק הגרמני של אותו פרק אין להם עדיין קיום בכפיפה אחת. שני חלקים אלה הם חומר ואנטי-חומר שברגע נגיעתם זה בזה הם נהפכים מיש לאין.

כך גם שעה שהזכיר גראס כי ההיסטוריה האנושית היא גם היסטוריה של משמידי עמים ושעה שהעלה לענין זה את השמדת האינדיאנים של צפון-אמריקה ואת רציחת הקולאקים ברוסיה ואת אינדונזיה ואת מלחמת ווייטנאם. כן, "קורטס ובריה ואייכמן ניתנים להחלפה זה בזה". התפיסה, הרעיון אולי נכונים ביסודם ואף-על-פי-כן יצא שכר יתרונה של סקירה רחבה זו של גראס בהפסד ייחודו החד-פעמי של הפרק שהיה נושא ההרצאה. דומני כי כדי שפרק זה יישאר חי, כרצונו של גראס, יש לדעת כי ייחודו של הפשע הגרמני הזה, ייחודו הממלכתי, המשפטי והתחוקתי, הצבאי ואזרחי גם יחד, שבוצע בכוחות הממלכה והצבא והמשטרה והמוני העם והמומחים ואנשי-המעשה והמשכילים ואנשי התיאוריה, וכן הלאה וכן הלאה, – ייחודו של פשע זה היה צריך להכביד לא רק על כניסתה של גרמניה אל משפחת העמים, אלא אף את כניסתה אל משפחת משמידי העמים, כבהרצאתו של גראס, שכן גם ביניהם אין לה מסגרת מן המוכן.

7

העדר ייחודו של אותו פרק, שגראס מבקש לשמור אותו חי, היה בולט גם באותו סיפור-מעשה שסיפר האורח על דרך המשל: מעשה בצעיר יהודי ממחנות העקורים, ובצעיר גרמני מן הוורמאכט, שנמצאו שרויים, עם תבוסתה של גרמניה, זה במחיצתו של זה, וסירבו "לשמוע לקול התבונה", שניהם גם יחד, מפני טעמים זהים כמעט, זה סיפור דק ומעניין, אך קשה לומר כי לגבי קהל יהודי הוא הסיפור האופייני לאותה היסטוריה.

לא כלפי האורח אני טוען כאן, אלא כלפי שומעיו, שחוויתה של אותה הרצאה לא היתה צריכה להעלים מהם, מרוב הוקרת הצד האנטינאצי שבדברים, חוויות אחרות הכרוכות בנושא זה. כך גם שעה שדיבר גראס על היותו חבר ההיטלר-יוגנד בנערותו ועל שירותו בחיל-השריון הגרמני עד שנפצע ונשבה בידי האמריקאים בגיל שבע עשרה. אפשר להבין לרוחו של גראס שעה שהעדיף להזכיר במפורש, ולו גם בקיצור, פרט ביאוגראפי זה. כולנו יודעים כי פרק-נעורים זה אינו גורע מדמותו כלוחם אנטינאצי, אלא אף מוסיף לדמות זו את צלקת הנסיון האישי המר.

רצוני רק לומר כי שעה שאני נזכר כי גראס אמר באחת השיחות כי אין הוא מבין את הימנעותם של סופרי ישראל מלערוך לו קבלת-פנים רשמית, אף שהוא מקבל הימנעות זו כעובדה, ראוי לשאול, ולאו דווקא אותו, אלא את המוכיחים שקצפו כל-כך על אותה החלטה, אם הם סבורים שפרט זה של חברות בהיטלר-יוגנד ושל שירות בחיל-השריון הגרמני יכול היה שלא להשתבץ גם באותה קבלת-פנים מטעם סופרי ישראל, אילו נתקיימה. ואפשר שיחד עם פרט זה היו משתבצים באותה התכנסות סופרים גם הדי פרקי נעורים אחרים, של צעירים שאולי הספיקו לראות את הנער גראס במדים, אך כיוון שלא הגיעו לגיל קשיש יותר לא הספיקו לראותו עכשיו כסופרי ישראל מודים לו וחולקים לו כבוד בכנס רשמי. לא תמיד קל להפריד בין הדברים ולא תמיד נכנסים למסיבות חגיגיות כאלו רק בעלי הזמנות.

8

נימוק תקיף העולה על הפרק בזמן האחרון, בשאלות אלו, הוא זה שאומר כי אך צביעות היא לדקדק בזוטות של היתר ואיסור לאחר שהסכרים נפרצו מכבר והכל הולך ומסתחף. כן, ההסתחפות היא עובדה, ובכל-זאת, אף שנימוק זה אינו חדש, הרי יש תמיד משהו מפתיע בחמתם של אלה שמרוב קצף על ההידרדרות הם משלחים תוכחתם לא בה אלא במה שנראה להם סותר אותה ומפר את ההארמוניה.

בעלי נימוק זה טוענים כרגיל כי השילומים היו ראש כל התפרקות ומאחר שקיבלנו כסף זה לא היתה ברירה אלא להסתאב. ובכן, נימוקים רבים וכן טובים הושמעו בשעתם נגד קבלת השילומים, אך נימוק זה, דומני, כי שום אומה שבעולם לא היתה מסכימה על-נקלה לנמק בו את סירובה, שכן ציבור שאומר כי הוא יודע שבאם יקבל פקדון זה סופו להסתאב, נמצא מבזה את עצמו יותר מכל בזיונות שהמיטו עלי משנאיו. כן, באורח פאראדוכסאלי נהפכו השילומים, שהיו צריכים להיות תוספת עול וסייגים, לפתח הידרדרות ופריקת עול, אך דבר זה אירע לא מפני שקיבלנו אותם, אלא מפני שהרבינו להפנותם ליעדים שאינם שלהם. יש הבדל גדול אם מביאים בכסף כזה נכסי-צאן-ברזל-ויסוד, או שמנצלים אותו לתצרוכת שוטפת וליתר רווחה. ובכל זאת, שעה שאנשי-רוח שבינינו פונים רק אל תחום ההתפרקות בעולם החומר ושופכים חמתם על הפולקסוואגן, כסמל, עליהם לזכור כי בשטח החמרי לפחות אין מתכסים בנימוקי קידמה ואחוה אנושית ועקרונות צדק. אם כך ואם כך, מי שטוען כי מאחר שקיבלנו את השילומים אין טעם להתנגד למשלחות מורים לגרמניה, ומאחר שמשלחות מורים מסתובבות שם אין טעם לדקדק עם בדרנים, ומאחר שכך הרי איוולת היא להתנגד דווקא לסימפוזיונים משותפים של גרמנים ויהודים על קורות השואה. – מי שטוען כך מתעלם רק מדבר אחד – מן הסיוט שבתהליך זה, אשר בהיותנו מתנערים מתוכו לרגע אנו שומעים מיד את תוכחתם של אלה הטוענים בחימה כי יש לשוב ולשקוע בו, שכן כל יקיצה אינה אל צביעות.

9

כשם שאני סבור כי החלטתו של ועד אגודת הסופרים להימנע מקבלת-פנים רשמית לגראס היתה נכונה, אני סבור כי הטעם שבו נימק הוועד את החלטתו זו, טעם שעיקרו "חילוקי-דעות שמקורן אֶמוֹצִיוֹנָאלי" והצורך "להתחשב ברגשותיהם של חברים", אינו מן הענין. כל אותה חלוקה שגורה ומושרשת, המבדילה בין בעליה "הגיון" מזה ובין בעלי "רגש" מזה, או בין הגיון ורגש הנלחמים בלבו של כל אחד, יש בה משום עלבון לנושא שאנו עומדים בו. כל אותה-

הלך-מחשבה שאת ביטוייו אנו שומעים מדי פעם מפי נאורים ודורשים-טוב משני הצדדים – יהודים וגרמנים – כשהם מכריזים כי הגיונם מוצא לשון משותפת, אלא שיש להתחשב ברגשותיהם של קרובי החללים, כל הלך-המחשבה הזה דוחק את אחד הנוראים בפרקי תולדות אדם אל תחום של, התחשבות" אישית ומעוות את משמעו ואת המתחייב ממנו.

כן, יש מיפגשים תרבותיים אשר ההימנעות מהם היא חובה תרבותית נעלה יותר מן ההשתתפות בהם. יש סייגי חובה וזכרון וערבות הדדית שהם פרי הגיונם החותך של הבינה והחושים והקורות, ואילו "הרגש" נמצא לפעמים דווקא עם אלה אשר האמוצה התרבותית או המדינית מעבירה אותם על צו הפכחון. בכוחו של פכחון זה עלינו לשמור על סייגים נכונים בכל שעת החלטה, כדי שתהיה לנו הזכות להצדיק מה שאנו מצדיקים במגע עם גרמניה, על אף גלזקה, ולשלול מה שאנו שוללים על אף גינתר גראס. מי שמכחיש ציוויו של הגיון זה משבש את חושי-ההתמצאות של הזמן ההווה, לא רק מצד קשריו עם העבר אלא גם מבחינת הכיוון והתכלית לעתיד.